

The Value-Based Foundations of Islamic Psychology Based on Islamic Sources with Emphasis on the Thoughts of Allamah Misbah Yazdi

Rahim Naroui Nosrati¹

1. Associate Professor, Department of Psychology, Imam Khomeini Educational and Research Institute, Qom, Iran.

naroei@iki.ac.ir

Received: 2025/05/04; Accepted 2025/12/25

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Humans make two types of judgments about the phenomena around them; one type is expressed in the form of propositions such as: There is an apple in the refrigerator, Isaac Newton discovered gravity, and Leonardo da Vinci's Jockey smile. These propositions represent existences and nonexistences, and the second type is judgments such as: Justice is good, oppression is bad, marriage between men and women is good, homosexuality is bad, the law of conservation of energy is true, and the like. These judgments, which have the content of good and bad, ugly and beautiful, should and shouldn't, and necessity and necessity, are called value judgments. The content of these propositions refers to values and things that are valuable to humans; among the value domains in human life are scientific values, within the framework of which judgments are made about the value of findings and other belongings of a science. Psychology is one of the fields of knowledge that has advanced its perfection through the value organization of its scientists. One of the components of the value organization is the value principles that the thinker believes in and in their shadow shapes the boundaries and depths of his

Authors retain the copyright. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

science and adheres to them. Here, the fundamental question arises: if the science of psychology is to be formed within the framework of the Islamic value organization, what are its characteristics? For this purpose, the purpose of this research is to examine the value principles of Islamic psychology based on Islamic sources with an emphasis on the thoughts of Allama Misbah Yazdi and specifically tries to answer two basic questions:

a) What are the value principles based on Islamic sources, especially the viewpoints of Allama Misbah Yazdi?

b) What effect do the value principles based on Islamic sources, especially the viewpoints of Allama Misbah Yazdi, have on the formation of Islamic psychology?.

Method: Method: In this study, first, reputable value sources were referred to, including the works of Ludwig Grunberg, Milton Rokeach, Norman T. Feder, and R. S. Neagarazan. The relationship between knowledge, in other words, the relationship between scientific findings and the values that govern the minds of scholars who engage in science, was examined in a descriptive-analytical manner. These viewpoints were compared with Islamic value ideas that were mostly raised in theology, principles of jurisprudence, logic, and ethics, as well as books on moral philosophy that were from the works of Morteza Motahari, Allama Mesbah Yazdi, and other thinkers, and the results were inferred using the method of content analysis.

Findings: a) In the structure of each person's psyche, along with the cognitive organization, the organization of values is also formed, whose function is psychologically experienced as should and should not, good and bad, and is appropriate, etc., and is manifested in practice as preferences and ultimately choosing one option and leaving another; b) Each individual's value organization includes foundations, value domains, and value propositions, whose value domains include six theoretical, economic, aesthetic, social, political, religious, and ethical domains; c) In an effort to discover reality, the thinker usually makes choices within the framework of his value organization, not absolute rational judgments; for this reason, each individual creates a science with a specific subject, scope, problems, method of explanation, method of investigation, and goals; d) According to Allamah Misbah Yazdi, value domains go hand in hand with their six foundations so that each science, including psychology, finds a specific framework. These foundations include: 1. The reality of value propositions; 2. The provability of value propositions; 3. The applicability of some value propositions; 4. The hierarchy of instrumental (other) values and the priority of influential values in achieving the goal in the position of interference;

5. The intention of the subject, the criterion for the value of a voluntary act; 6. Closeness to God, the ultimate value of man and the ultimate criterion for the value of science as a voluntary act; e) If psychology wants its subject to be comprehensive and contribute to human health and happiness, it must take as its subject “the dimensions and actions of the soul and its underlying processes; because only in this case will the psychological characteristics of man be discussed comprehensively; f) In addition to the experimental method, the argumentative (rational), intuitive, and revelational methods must also be used; g) In the field of health and illness, in addition to psychological criteria, the criteria of faith and disbelief, righteous action, and religious norms in general should also be considered..

Results: First, value judgment and valuation are issued by the human psychological organization when it compares two things and perceives one as a means of achieving the other. Consider a hill that is located between two neighborhoods and has made it difficult for the residents to access the two neighborhoods. In this case, the residents of the two neighborhoods think that this hill should not be here and is a bad thing. This perception is achieved when the existence of the hill is compared with the ease or difficulty of interaction between the residents of the two neighborhoods. Now, if a war occurs between the residents of the two neighborhoods, the value position of this hill changes; because this time the existence of the hill is measured by the protection of the two neighborhoods and perhaps the perception of the people of the two neighborhoods is that the hill is a good and appropriate thing. If the goals become diverse and conflicting, the values may also conflict. As we see here, the value is attributed to an object of objects, but some values, such as charity and generosity, are attributed only to humans. Secondly, based on these principles, the first area in which Islamic psychology differs from contemporary psychology is the origin, limits, and scope of the subject of psychology as a science. Based on the value-based principles of Islam, the subject of Islamic psychology is the “dimensions and actions of the soul,” not behavior, which the behaviorist school insists on, nor behavior and its underlying processes, which are the result of the three behavioral, cognitive, and biological schools; because these are only part of the dimensions and actions of the soul. The second difference is that the relationship between man and God, as the most general human behavior, is considered one of the main areas of Islamic psychology. The third change will occur in the area of mental disorders, which is due to the provability and applicability of value propositions. In Islam, firstly, in addition to the three criteria of conformity with norms, inner discomfort and wickedness, faith and

disbelief are also considered basic criteria for distinguishing between normal and abnormal, and secondly, Islam's view of some instances of normal and abnormal, such as homosexuality, gender reassignment, etc., differs from psychology. The fourth difference is that the moral dimension of the self is added to the topics of Islamic psychology, along with the moral judgments considered by Lawrence Kohlberg and others. The fifth is the use of all possible methods to understand the dimensions of the subject of Islamic psychology. The sixth aspect is that closeness to God is recognized as the ultimate value of man, and as a result, the intrinsic closeness of science is considered the ultimate criterion for the value of Islamic psychology; in other words, science, which is the result of the thinking of a large group of scientists, must be a beneficial science and have the capacity to provide worldly and otherworldly happiness to individuals. This science is a tool that ensures human happiness in the hereafter, although it also considers his well-being in this world. Keywords: Value Theory, Value Principles, Value Domains, Thoughts of Allamah Misbah Yazdi, Islamic Sources.

Cite this article: Naroui Nosrati, Rahim (2025), The Value-Based Foundations of Islamic Psychology Based on Islamic Sources with Emphasis on the Thoughts of Allamah Misbah Yazdi, *Journal of Studies in Islam and Psychology*, 19(39): 51-81.

مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی اسلامی براساس منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های علامه مصباح یزدی

رحیم نارویی نصرتی^۱

۱. دانشیار، گروه روان‌شناسی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ایران.

naroei@iki.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۴

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: انسان‌ها نسبت به پدیده‌های پیرامون خود دو دسته قضاوت سامان می‌دهند؛ یک دسته در شکل گزاره‌هایی چون سبب در یخچال هست، اسحاق نیوتن نیروی جاذبه زمین را کشف کرد و لبخند ژوکنند اثر لئوناردو داوینچی بیان می‌شوند. این گزاره‌ها هست‌ها و نیست‌ها را به نمایش می‌گذارند و دسته دوم قضاوت‌هایی مانند عدالت خوب است، ظلم بد است، ازدواج زن و مرد خوب است، همجنس‌گرایی بد است، قانون بقای انرژی درست است و مانند آن هستند. این قضاوت‌ها را که دارای مفاد خوب و بد، زشت و زیبا، باید و نباید و بایستگی و نبایستگی می‌باشند، قضاوت‌های ارزشی می‌نامند. از مفاد این گزاره‌ها به ارزش‌ها و امور ارزشمند برای انسان یاد می‌شود؛ از جمله حوزه‌های ارزشی در زندگی انسان، ارزش‌های علمی است که در چارچوب آنها درباره ارزشمندی یافته‌ها و دیگر متعلقات یک علم قضاوت می‌شود. روان‌شناسی یکی از عرصه‌های دانش است که حرکت کمالی خود را در مجرای سازمان ارزش‌شناختی دانشمندان خود به پیش برده

نوع مقاله: پژوهشی

است. یکی از مؤلفه‌های سازمان ارزش‌شناختی، مبانی ارزش‌شناختی است که اندیشمند به آنها باور دارد و در سایه آنها به حدود و ثغور علم خود شکل می‌دهد و به آن پایبند می‌ماند. در اینجا این سؤال اساسی مطرح می‌شود که اگر علم روان‌شناسی بنا باشد در چارچوب سازمان ارزش‌شناختی اسلامی شکل گیرد، دارای چه مختصاتی است؟ به همین منظور هدف این پژوهش بررسی مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی اسلامی براساس منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های علامه مصباح یزدی است و به‌طور خاص تلاش می‌کنند دو سؤال اساسی را پاسخ دهد:

- الف) مبانی ارزش‌شناختی براساس منابع اسلامی به‌ویژه نقطه‌نظرات علامه مصباح یزدی کدامند؟
 ب) مبانی ارزش‌شناختی براساس منابع اسلامی به‌ویژه نقطه‌نظرات علامه مصباح یزدی چه تأثیری بر شکل‌دهی روان‌شناسی اسلامی دارند؟

روش: در این پژوهش، نخست به منابع معتبر ارزش‌شناختی از جمله آثار لودوینگ گرونبرگ، میلتون روکیچ، نورمن تی. فدر و آر. اس. نئاگارا ازان مراجعه شد. ارتباط دانش و به عبارت دیگر ارتباط یافته‌های علمی و ارزش‌های حاکم بر روان‌اندیشمندی که به علم‌ورزی می‌پردازند به شیوه توصیفی تحلیلی بررسی شد. این نقطه‌نظرها با اندیشه‌های ارزش‌شناختی اسلامی که بیشتر در علم کلام، اصول فقه، منطق و اخلاق مطرح شده بود و همچنین کتاب‌های فلسفه اخلاق مقایسه شد که از آثار مرتضی مطهری، علامه مصباح یزدی و دیگر اندیشمندان بودند و نتایج به روش تحلیل محتوا استنباط شد.

یافته‌ها: الف) در ساختار روان هر فرد در کنار سازمان شناختی، سازمان ارزش‌ها نیز شکل می‌گیرد که کارکرد آن از لحاظ روان‌شناختی به صورت باید و نباید، خوب و بد و شایسته است و... تجربه می‌شود و در مقام عمل به صورت ترجیحات و درنهایت انتخاب یک گزینه و ترک دیگری نمودار می‌گردد؛ ب) سازمان ارزشی هر فرد مبانی، حوزه‌های ارزشی و گزاره‌های ارزشی را دربردارد که حوزه‌های ارزشی آن شامل شش حوزه نظریه‌ای، اقتصادی، زیبایی‌شناختی، اجتماعی، سیاسی، دینی و اخلاقی است؛ ج) اندیشمند در تلاش برای کشف واقع، معمولاً در چارچوب سازمان ارزشی خود دست به انتخاب می‌زند نه قضاوت‌های مطلق عقلی؛ بدین سبب هر فرد، علمی با موضوع، قلمرو، مسائل، نحوه تبیین، روش بررسی و اهداف خاص را پدید می‌آورد؛ د) از نظر علامه مصباح یزدی حوزه‌های ارزشی در کنار مبانی شش‌گانه آنها دست به دست هم می‌دهند تا هر علم از

نوع مقاله: پژوهشی

جمله روان‌شناسی چارچوبی خاص می‌یابد. این مبانی عبارت‌اند از: ۱. واقع‌نمایی قضایای ارزشی؛ ۲. اثبات‌پذیری قضایای ارزشی؛ ۳. اطلاق برخی قضایای ارزشی؛ ۴. ذومراتب بودن ارزش‌های وسیله‌ای (غیری) و تقدم ارزش‌های تأثیرگذار در دستیابی به هدف در مقام تراجم؛ ۵. نیت فاعل، ملاک ارزش فعل اختیاری؛ ۶. قرب به خداوند، ارزش نهایی انسان و ملاک نهایی ارزشمندی علم به‌عنوان فعل اختیاری؛ (ها) اگر روان‌شناسی بخواهد موضوع آن فراگیر شود و به سلامت و سعادت انسان کمک کند، باید «ابعاد و کنش‌های نفس و فرایندهای زیرین آن به‌عنوان موضوع قرار دهد؛ زیرا تنها در این صورت ویژگی‌های روان‌شناختی انسان به شکل جامع مورد بحث قرار می‌گیرد؛ و در کنار روش تجربی، روش استدلالی (عقلانی)، شهودی و وحیانی نیز باید به کار گرفته شود؛ ز) در عرصه سلامت و بیماری در کنار ملاک‌های روان‌شناختی، ملاک ایمان و کفر و عمل صالح و به‌طور کلی هنجارهای دینی نیز مدنظر قرار گیرد.

نتیجه‌گیری: اولاً قضاوت ارزشی و ارزش‌گذاری وقتی از سازمان روانی انسان صادر می‌شود که دو امر را با هم مقایسه کند و یکی را به‌عنوان ابزار دستیابی به دیگری ادارک کند. تپه‌ای را در نظر بگیرید که میان دو محله قرار گرفته و دسترسی به دو محله را برای اهالی سخت کرده است. در این فرض، اهالی دو محله به ذهن‌شان می‌آید که این تپه نباید اینجا باشد و چیز بدی است. این ادراک وقتی حاصل می‌شود که وجود تپه با سهولت یا صعوبت تعامل اهالی دو محله مقایسه شود. اکنون اگر جنگی میان اهالی دو محله رخ دهد، جایگاه ارزشی این تپه عوض می‌شود؛ چون این بار وجود تپه با حفاظت از دو محله سنجیده می‌شود و چه‌بسا ادراک افراد دو محله این شود که تپه چیز خوب و مناسبی است. اگر اهداف متنوع و متعارض شود، ممکن است ارزش‌ها نیز متعارض شود. چنان‌که می‌بینیم در اینجا امر ارزشی به شیئی از اشیا نسبت داده شد، اما برخی ارزش‌ها مانند نیکوکاری و بخشنده‌گی، فقط به انسان نسبت داده می‌شوند.

ثانیاً براساس این مبانی، نخستین عرصه‌ای که روان‌شناسی اسلامی با روان‌شناسی معاصر متفاوت می‌شود، اصل و حدود و ثغور موضوع روان‌شناسی به‌عنوان علم است. براساس مبانی ارزش‌شناختی دین اسلام موضوع روان‌شناسی اسلامی «ابعاد و کنش‌های نفس» است، نه رفتار که مکتب رفتارگرایی بر آن اصرار می‌ورزد، و نه رفتار و فرایندهای زیرین آن که حاصل سه مکتب رفتاری، شناختی و زیستی می‌باشد؛ زیرا اینها تنها بخشی از ابعاد و کنش‌های نفس‌اند. دومین تفاوت این است که ارتباط

نوع مقاله: پژوهشی

انسان با خدا به‌عنوان عام‌ترین رفتار انسان به‌منزله یکی از قلمروهای اصلی روان‌شناسی اسلامی در نظر گرفته می‌شود. سومین دگرگونی در عرصه اختلالات روانی رخ خواهد داد که بر اثبات‌پذیری و اطلاق قضایای ارزشی مترتب می‌شود. در دین اسلام، اولاً افزون بر سه معیار همرنگی با هنجارها، ناراحتی درونی و بدکاری، ایمان و کفر نیز معیاری اساسی برای تشخیص هنجار و نابهنجار شمرده می‌شود و ثانیاً دیدگاه اسلام درباره برخی مصداق‌های هنجار و نابهنجار مانند همجنس‌گرایی، تغییر جنسیت و... با روان‌شناسی تفاوت دارد. چهارمین تفاوت این است که بُعد اخلاقی نفس در کنار قضاوت‌های اخلاقی موردنظر لارنس کُلیبرگ و دیگران به موضوعات روان‌شناسی اسلامی افزوده می‌شود. پنجمین مورد، استفاده از همه روش‌های ممکن برای شناخت ابعاد موضوع روان‌شناسی اسلامی است. ششمین جنبه اینکه قرب به خداوند به‌عنوان ارزش نهایی انسان شناخته می‌شود و در نتیجه مقرب بودن ذاتی علم، ملاک نهایی ارزشمندی روان‌شناسی اسلامی به شمار می‌رود؛ به عبارت دیگر علمی که حاصل اندیشه‌ورزی جمع زیادی از دانشمندان است، باید علمی نافع باشد و ظرفیت تأمین سعادت دنیوی و اخروی افراد را داشته باشد. این علم ابزاری است که سعادت اخروی انسان را تأمین می‌کند، هرچند به‌زیستی او در این جهان را نیز مدنظر قرار می‌دهد.

واژگان کلیدی: ارزش‌شناسی، مبانی ارزش‌شناختی، حوزه‌های ارزشی، اندیشه‌های علامه مصباح یزدی، منابع اسلامی.

استناد: ناروئی نصرتی، رحیم (۱۴۰۴). مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی اسلامی براساس منابع اسلامی با تأکید بر اندیشه‌های علامه مصباح یزدی. مجله مطالعات اسلام و روان‌شناسی ۱۹(۳۹):

مقدمه

افراد انسان نسبت به پدیده‌های پیرامون خود دو دسته قضاوت سامان می‌دهند؛ یک دسته در شکل گزاره‌هایی چون سبب در یخچال هست، اسحاق نیوتن نیروی جاذبه زمین را کشف کرد و لبخند ژوکند^۱ اثر لئوناردو داوینچی^۲ بیان می‌شوند. این گزاره‌ها هست‌ها و نیست‌ها را به نمایش می‌گذارند و دسته دوم قضاوت‌هایی مانند عدالت خوب است، ظلم بد است، ازدواج زن و مرد خوب است، همجنس‌گرایی بد است، قانون بقای انرژی درست است و مانند آن هستند. این قضاوت‌ها را که دارای مفاد خوب و بد، زشت و زیبا، باید و نباید و بایستگی و نبایستگی هستند، قضاوت‌های ارزشی می‌نامند. از مفاد این گزاره‌ها به ارزش‌ها^۳ و امور ارزشمند برای انسان یاد می‌شود (گرونبرگ،^۴ ۲۰۰۰، ص ۳)؛ از جمله حوزه‌های ارزشی در زندگی انسان، ارزش‌های علمی است که در چارچوب آنها درباره ارزشمندی یافته‌ها و دیگر متعلقات یک علم قضاوت می‌شود. روان‌شناسی یکی از عرصه‌های دانش است که حرکت کمالی خود را در مجرای سازمان ارزش‌شناختی دانشمندان خود به پیش برده است. یکی از مؤلفه‌های سازمان ارزش‌شناختی، مبانی ارزش‌شناختی است که اندیشمندان به آنها باور دارد و در سایه آنها به حدود و ثغور علم خود شکل می‌دهد و به آن پایبند می‌ماند. در اینجا این سؤال اساسی مطرح می‌شود که اگر علم روان‌شناسی بنا باشد در چارچوب سازمان ارزش‌شناختی اسلامی شکل گیرد، دارای چه مختصاتی است؟ بدین‌منظور این پژوهش می‌کوشد که به دو سؤال اساسی پاسخ دهد:

الف) مبانی ارزش‌شناختی براساس منابع اسلامی به‌ویژه نقطه‌نظرات علامه مصباح یزدی کدامند؟

ب) مبانی ارزش‌شناختی براساس منابع اسلامی به‌ویژه نقطه‌نظرات علامه مصباح یزدی چه تأثیری بر شکل‌دهی روان‌شناسی اسلامی دارند؟

این پژوهش به منظور پاسخ‌دهی به همین سؤال‌ها انجام شده است.

ارزش‌گذاری بخشی از سازمان شناختی انسان را تشکیل می‌دهد. از دیرباز دانشمندان به این مسئله پرداخته‌اند که ارزش‌ها و ارزش‌گذاری چه نقشی در زندگی انسان دارد؟ سازمان ارزش‌شناختی

1. Mona lisa

2. Leonardo da Vinci.

3. values

4. Grunburg, L.

چه نقشی در شکل‌دهی و هدایت علوم از جمله روان‌شناسی داشته است؟ در پاسخ به این سؤال‌ها، پژوهش‌های زیادی به صورت کتاب و مقاله به انجام رسیده است که از جمله آنان می‌توان به کتاب‌های ماهیت ارزش‌های انسان، نوشته میلتن روکیچ^۱ (۱۹۷۰)؛ راز ارزش‌ها: مطالعاتی در ارزش‌شناسی، نوشته لودویگ گرونبرگ؛ علم جدید در روان‌شناسی ارزش‌شناختی، نوشته لئون پومروی^۲ (۲۰۰۵)؛ جنبه‌های مختلف علم: درآمدی بر دانشمندان، ارزش‌ها و جامعه، نوشته لسی استونسن^۳ و هنری بایرلی^۴ (۲۰۰۰) و علم مستقل از ارزش؛ ایده‌آل‌ها و توهمات، نوشته هارولد کیکید،^۵ جان دوپری^۶ و الیسون وایلی^۷ (۲۰۰۷) نام برد. در زبان فارسی نیز تلاش‌هایی شده است که از جمله آنها می‌توان به کتاب‌های فلسفه اخلاق، نوشته مطهری (۱۳۹۰)؛ فلسفه اخلاق، نوشته علامه محمدتقی مصباح یزدی و همچنین فلسفه اخلاق، نوشته مصباح یزدی (۱۳۹۵) اشاره کرد. این پژوهش‌ها بیشتر به مبانی ارزش‌ها آن هم به ارزش‌های اخلاقی پرداخته‌اند. در منابع لاتین از مبانی ارزش‌های نظریه‌ای یا ارزش‌های علمی بحث شده است، ولی هیچ‌یک به مبانی ارزش‌شناختی روان‌شناسی در چارچوب دین اسلام سخنی نگفته‌اند. این پژوهش با توجه به تفاوت‌های موجود میان مبانی ارزش‌شناختی دین اسلام با دیگر رویکردها به دنبال آن است که ضمن معرفی این مبانی، چشم‌انداز روان‌شناسی بر پایه این مبانی را با تأکید بر نقطه‌نظرات علامه مصباح یزدی بررسی کند.

روش پژوهش

در این پژوهش، نخست به منابع معتبر ارزش‌شناختی در روان‌شناسی از جمله آثار لودویگ گرونبرگ، میلتن روکیچ، نورمن تی. فدر^۸ و آر. اس. نناگازان^۹ مراجعه شد. ارتباط دانش و به عبارت دیگر

1. Milton Rokeach

2. Leon Pomeroy

3. Leslie Stevenson

4. Henry byerly

5. Harold Kincaid

6. John Dupre

7. Alison Wylie

8. Norman T. Feather

9. Naagarazan, R.S.

یافته‌های علمی و ارزش‌های حاکم بر روان‌اندیشمندی که به علم‌ورزی می‌پردازند به شیوه توصیفی تحلیلی بررسی شد. این نقطه‌نظرها با اندیشه‌های ارزش‌شناختی اسلامی که بیشتر در علم کلام، اصول فقه، منطق و اخلاق مطرح شده بود و همچنین کتاب‌های فلسفه اخلاق مقایسه شد که از آثار مرتضی مطهری، علامه مصباح یزدی و دیگر اندیشمندان هستند. البته یافته‌ها به روش تحلیل محتوا به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

الف) صدور قضاوت‌های ارزشی از انسان

قضاوت ارزشی و ارزش‌گذاری آنگاه از سازمان روانی انسان صادر می‌شود که دو امر را با هم مقایسه کرده، و یکی را به عنوان ابزار دستیابی به دیگری ادراک کند. تپه‌ای را در نظر بگیرید که میان دو محله قرار گرفته و دسترسی به دو محله را برای اهالی سخت کرده است. در این فرض، اهالی دو محله به ذهن‌شان می‌آید که این تپه نباید اینجا باشد و چیز بدی است. این ادراک وقتی حاصل می‌شود که وجود تپه با سهولت یا صعوبت تعامل اهالی دو محله مقایسه شود. اکنون اگر جنگی میان اهالی دو محله رخ دهد، جایگاه ارزشی این تپه عوض می‌شود؛ چون این بار، وجود تپه با حفاظت از دو محله سنجیده می‌شود و چه بسا ادراک افراد دو محله این شود که تپه چیز خوب و مناسبی است. اگر اهداف متنوع و متعارض شود، ممکن است ارزش‌ها نیز متعارض گردد؛ چنان‌که می‌بینیم در اینجا امر ارزشی به شیئی از اشیا نسبت داده شد، اما برخی ارزش‌ها مانند نیکوکاری و بخشنندگی، فقط به انسان نسبت داده می‌شوند (گرونبرگ، ۲۰۰۰، ص ۴).

ارزش‌ها در یک تقسیم به ارزش‌های اصلی^۱ و تبعی^۲ تقسیم می‌شوند؛ زیرا همه ارزش‌ها در رساندن به اهداف مورد نظر به یک میزان سهیم نیستند، بلکه مجموعه گسترده و ناهمگن ارزش‌ها حول چند ارزش پایه گرد می‌آیند که ارزش‌های اصلی نامیده می‌شوند (گرونبرگ، ۲۰۰۰، ص ۵). روکیچ در

1. basic values

2. derived values

تقسیم دیگری، ارزش‌ها را به نهایی^۱ و ابزاری^۲ تقسیم می‌کند. وی بر این اساس پرسشنامه ارزش‌های خود را تدوین کرد. این پرسشنامه هجده ارزش نهایی و هجده ارزش ابزاری را دربردارد (فدر، ۲۰۰۲، ص ۵۵). نئاگازان (۲۰۰۷، ص ۳) نیز پنج ارزش پایه را برای انسان برمی‌شمارد که در کنار هر کدام چند خُرده‌ارزش گرد آمده‌اند. به نظر او ارزش‌های پایه عبارت‌اند از: ۱. کردار درست؛ ۲. صلح و آرامش؛ ۳. حقیقت؛ ۴. عشق؛ ۵. نبود تعدی و خشونت. آلپورت شش حوزه ارزشی را بیان می‌کند که بر شخصیت هر فرد سایه افکنده‌اند و هر فرد میزانی از هر کدام را با خود دارد؛ هرچند ممکن است یک دسته از آنها یا بیشتر بر شخصیت فرد سیطره داشته باشد. حوزه‌های ارزشی را که آلپورت بیان می‌کند، عبارت‌اند از: ۱. ارزش‌های نظریه‌ای که به کشف حقیقت مربوط‌اند؛ ۲. ارزش‌های اقتصادی که با مفید و عملی بودن ارتباط دارند؛ ۳. ارزش‌های زیبایی‌شناختی که با تجربه‌های هنری، شکل، هماهنگی و جمال ارتباط دارند؛ ۴. ارزش‌های اجتماعی که روابط انسانی، ایثار و انسان‌دوستی را دربردارد؛ ۵. ارزش‌های سیاسی مانند قدرت، نفوذ، شهرت و آبرو که در همه کوشش‌های فرد نمایان می‌شود و صرفاً به فعالیت‌های سیاسی منحصر نیست؛ ۶. ارزش‌های دینی که به امور عرفانی و فهم جهان به‌عنوان یک کل مربوط است (شولتز^۳ و شولتز^۴، ۲۰۰۹، ص ۲۵۵-۲۵۶).

یکی از سؤال‌های اساسی در حوزه ارزش‌ها آن است که چگونه ارزش‌ها بر ساختار یافته‌های یک شاخه علمی مانند علم روان‌شناسی اثر می‌گذارند؟ چنان‌که بیان کردیم اندیشمندان زیادی ازجمله میلتون روکیچ، لودویگ گرونبرگ، هیو و لیزی^۵ و افرادی مانند علامه مصباح یزدی، مدرسی و معجبی مصباح یزدی کم و بیش به آن پرداخته‌اند. علامه مصباح یزدی در کتاب‌های فلسفه اخلاق، اخلاق در قرآن، آموزش فلسفه و ره‌توشه به میزان زیادی به مسئله ارزش‌ها پرداخته‌اند.

به اعتقاد روکیچ^۶ هرچند ارزش‌ها به مراتب کمتر از اعتقادات و نگرش‌های بی‌شماری هستند که بسیاری از افراد پذیرفته‌اند، ولی در واقع ارزش‌ها می‌باشند که نگرش‌ها و رفتار افراد را رقم می‌زنند و

1. terminal
2. instrumental
3. Schultz, D.P
4. Schultz, S. E
5. Hugh Lacey
6. Milton Rokeach

مجموعه کوچک‌تری از ارزش‌ها همه سازمان اعتقادی - نگرشی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهند (شولتز و شولتز، ۲۰۰۹، ص ۵۳-۵۴). به باور روکیچ ارزش‌ها در درون آدمی، سازمانی به نام نظام ارزش‌ها شکل می‌دهند که در آن برخی ارزش‌ها نسبت به برخی دیگر از اهمیت بیشتری برخوردارند (همان، ص ۵۴). روکیچ مهم‌ترین ابعاد رویکرد خود را نسبت به مفاهیم و سازمان‌های ارزشی در درون انسان این‌گونه شرح می‌دهد:

وقتی گفته می‌شود چیزی برای فردی ارزش می‌باشد؛ بدان معناست که این فرد از دیدگاهی پایدار یا باوری ممنوع‌ساز برخوردار است که شیوه خاصی از رفتار یا حالتی نهایی از یک واقعیت را در برابر شیوه‌ای دیگر از رفتار یا حالت نهایی از واقعیتی دیگر ترجیح می‌دهد. این باور، فراتر از نگرش‌ها نسبت به اشیا و موقعیت‌ها قرار دارد و معیاری است که عمل فرد، نگرش‌های او نسبت به اشیا و موقعیت‌ها، ایدئولوژی، نحوه معرفی فرد به دیگران، ارزش‌گذاری‌ها، قضاوت‌ها، مقایسه خویشان با دیگران و کوشش برای تأثیرگذاری بر سایر افراد را هدایت و تعیین می‌کند. ارزش‌ها از کارکردهای سازگاری، خوددفاعی، علمی و خودشکوفاسازی برخوردارند (فدر، ۲۰۰۲، ص ۵۴).

ارزش‌ها از جمله دانشی را که اندیشمندان سامان می‌دهد تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ همچنین ارزش‌ها همواره بر مبانی ویژه‌ای استوارند که محقق در دوران زندگی در نظر گرفته است و براساس آنها چارچوب موضوع، ابعاد موضوع، قلمروها، مسائل، نحوه تبیین، روش بررسی و اهداف علم مورد نظر را انتخاب می‌کند (انگل،^۱ ۲۰۱۵، ص ۱۱). تأثیر نظام ارزشی بر یافته‌های علمی را با بیان مثالی روشن می‌کنیم: تا سال ۱۹۷۳ میلادی همجنس‌گرایی در کتاب‌های DSM به عنوان یکی از اختلال‌های جنسی به شمار می‌آمد. در سال ۱۹۷۳ هیئت نام‌گذاری انجمن روان‌شناسی آمریکا تحت فشار گروه‌های حرفه‌ای و تغییرگرا دستور داد که طبقه اختلالات همجنس‌گرایی از این منبع حذف شود و به جای آن «اختلال جهت‌گیری جنسی» قرار گیرد. این تصمیم به خاطر مردان و زنان همجنس‌بازی گرفته شد که از جهت‌گیری جنسی خود ناراحت بودند، در تعارض با آن قرار داشتند یا می‌خواستند جهت‌گیری جنسی خود را تغییر دهند. در نهایت این تغییر با وجود اعتراض‌ها پذیرفته شد (کرینگ^۲ و دیگران، ۲۰۱۰، ص ۳۸۳). در نتیجه امروزه در DSM5 طبقه‌ای از اختلالات به نام اختلالات همجنس‌گرایی وجود ندارد

1. Engel, S.

2. Kring, A.M.

و نیز ازدواج همجنس‌گرایان در ۲۵ کشور از جمله ایالات متحده آمریکا، فرانسه و انگلیس قانونی است. اندیشمندان مسلمان مباحث ارزش‌شناختی را بیشتر در علم کلام، اصول فقه (مظفر، ۱۳۷۴، ص ۲۱۶-۲۲۰)، فلسفه، منطق و اخلاق طرح کرده‌اند. حسن و قبح عقلی که از اصول قضایای ارزشی شمرده می‌شود و به‌عنوان یکی از مسائل مهم کلامی دارای نقش کلیدی در بیشتر مباحث فکری و اعتقادی است در حوزه‌های کلامی مطرح شده است. گفتگوی علمای علم کلام درباره صفات و افعال خدا منشأ طرح حسن و قبح عقلی بوده است (ربانی گلپایگانی، ۱۳۶۸). در دهه‌های اخیر نیز مباحث مستقلی در زمینه ارزش‌شناسی در قالب کتاب و مقاله طرح شده است که به آنها اشاره شد.

ب) مبانی ارزش‌شناختی و نقش آن در شکل‌گیری و تحول روان‌شناسی

ارزش و ارزش‌گذاری، افزون بر ارتباط با واقعیت عینی و اهداف ویژه با اندیشه‌های بنیادینی مرتبط هستند که از آنها به مبانی ارزش‌ها یاد می‌شود. اگر چنین اندیشه‌های بنیادینی به‌عنوان شالوده‌دآوری‌های ارزشی بر سازمان ارزش‌شناختی ما سیطره نداشته باشند، ما نمی‌توانیم نسبت به دآوری‌های ارزشی خود اطمینان داشته باشیم و در نتیجه در انتخاب‌هایمان دچار تردید می‌شویم و در حفظ و پاسداری از ارزش‌ها سستی می‌ورزیم. در چنین وضعیتی عاقلانه نیست که بخواهیم از نظر خود دفاع کنیم و درستی نظرم‌ها را برای دیگران اثبات کنیم، مثلاً اگر ارزش‌های اخلاقی ملاک واقعی و ثابتی نداشته باشند و مبتنی بر سلايق فردی یا جمعی باشند، هرگونه کوشش فکری و نظری برای دستیابی به هدف زندگی، و هر بحث و گفتگو برای اثبات یا رد ارزش‌ها بی‌فایده خواهد بود؛ همچنین هرگونه جهاد عملی در راه حفظ ارزش‌ها و برقراری آنها در جامعه و دفاع در برابر تهاجم فرهنگ‌ها و ارزش‌های معارض، کاری غیرمعقول به‌شمار خواهد آمد (مصباح یزدی، ۱۳۹۰). این امر در مورد ارزش‌های علمی نیز سریان دارد.

هر دانشی همچون روان‌شناسی از بستری فرهنگی سر برمی‌آورد که روان‌شناس در آن نشو و نما یافته است، مثلاً وقتی روان‌شناس بسیاری از نظریه‌های موجود در زمان خود را به‌عنوان نظریه درست می‌پذیرد یا به‌منزله نظریه نادرست، رد می‌کند؛ درواقع در مسیر همین درست و نادرستی‌ها حرکت می‌کند که خود گزاره‌هایی ارزشی هستند. متأثر شدن از ارزش‌ها را می‌توان به خوبی در حرکت علمی

ایوان پتروویچ پاولف^۱ مشاهده کرد. پاولف در بررسی‌های اولیه خود، کیسه معده^۲ سگی را به شکلی قرار داد که بخشی از معده، خارج از بدن سگ قرار می‌گرفت. او می‌خواست از چگونگی کارکرد عصب‌های معده آگاه شود. با کمک تغذیه ساختگی برای سگ، غذایی که سگ می‌خورد از شکاف ایجاد شده در مری به خارج از معده هدایت می‌شد. پاولف در این بررسی به نتیجه‌ای شگفت دست یافت؛ او به این نتیجه رسید که شیره معده به‌صرف چشیدن غذا ترشح می‌شود و لازم نیست به معده برسد. وی این‌گونه شیرها را که به‌صورت روان‌شناختی به راه می‌افتد، ترشحات روانی نامید؛ ولی در ادامه، وقتی کار بر روی انعکاس شرطی را توسعه داد این عنوان را حذف کرد (چیونگ چانگ^۳ و هایلند^۴، ۲۰۱۲، ص ۱۴۸). این تصمیم‌گیری برخلاف ظاهری ساده نشانگر انتخابی است که حکایت از اولویت‌یابی تدریجی تبیین فیزیولوژیک بر تبیین‌های روان‌شناختی دارد و مبتنی بر ارزش‌گذاری است.

از این‌رو سلسله استیونسون و هنری بایرلی بر این باورند که هرچند عینی بودن به‌طور سنتی برترین مزیت علم به شمار می‌رود، ولی دانشمندان در مسیر دستیابی به یافته‌های علمی بسیاری از انگیزه‌های شخصی خود را به نمایش می‌گذارند؛ زیرا علم با جلوگیری از علاقه عاطفی و هیجانی دانشمندان به کارشان، پیشرفتی نکرده است. به عبارت دیگر هرچند روش‌شناسی علم کوشش می‌کند با در نظر گرفتن معیارهای سخت‌گیرانه برای پذیرش یافته‌ها و فرضیه‌های علمی از سوگیری‌های شخصی جلوگیری کند، ولی ما باید ارزش‌هایی را که منشأ انگیزه شخصی دانشمندان برای پژوهش هستند از ارزش‌هایی جدا سازیم که در جامعه علمی معیار پذیرش یا رد یافته‌های تجربی و ادعاهای نظری‌اند. چه‌بسا دانشمندی صرفاً بدین جهت از یک فرضیه حمایت کند که در درک مستقیم و شهودی به نظر او درست آمده یا برای او احساس خوبی پدید آورده است، ولی وقتی او فرضیه‌ای را برای جامعه علمی طرح می‌کند باید دلایل قانع‌کننده‌ای برای درستی آن ارائه دهد. برخی منتقدان مانند پاول فایرابند^۵ عینی بودن علم را با شدت بیشتری زیرسؤال برده‌اند. آنها علم را تنها به‌عنوان یکی از ایدئولوژی‌های رایج به شمار آورده‌اند. به

-
1. Ivan Petrovich Pavlov
 2. Gastric pouch
 3. Cheung Chung, M.
 4. Hyland, M.
 5. Paul Feyerabend.

اعتقاد فایریند علم یکی از سنت‌ها در میان سایر سنت‌ها همانند جهان‌بینی‌های دوران باستان یا بدوی و نظام‌های دینی یا باورهای سیاسی است (استیونسون و بایرلی، ۲۰۰۰، ص ۲۵۸).

بدین سبب باید گفت علم نه تنها عاری از ارزش نیست، بلکه در واقع ارزش‌ها علم را در ابعاد مختلف هدایت می‌کنند و به پیش می‌برند؛ زیرا حتی اگر دانشمندی تنها در پی دستیابی به علم باشد، ناگزیر باید به برخی قضاوت‌های ارزشی بپردازد تا بتواند به فعالیت پژوهشی خاص دست بزند. وقتی پژوهشگر دست به انتخاب می‌زند و برنامه پژوهشی خاصی را برمی‌گزیند، انتخاب او این تصمیم را منعکس می‌کند که به نظر او چه چیزی ارزش دانستن را دارد و در نتیجه به صورت ضمنی ارزش‌ها را دربردارد. تردیدی وجود ندارد که دانشمندان داده‌ها را به صورت تصادفی جمع نمی‌کنند. این گونه نیست که دانشمندان بدون جهت‌گیری خاص به دنبال میانگین وزن شن‌های ساحل دریای مازندران باشند یا بخواهند اندازه خرچنگ‌های داخل دریا را بدانند. این داده‌ها وقتی مفیدند که در چارچوب نظریه‌ای زمین‌شناختی یا زیست‌شناختی قرار گیرند. به راستی چرا فرد تصمیم می‌گیرد عمرش را صرف چنین فعالیت‌های ملال‌آوری سازد؟ چرا دانشمندان می‌خواهند برخی چیزها را به طور خاص بدانند؟ به چه دلیل و با توجه به چه پیامدهایی، سختی‌های یک طرح پژوهشی را به جان می‌خریم؟ چنین سؤال‌هایی ارزش‌ها را دربردارند (استیونسون و بایرلی، ۲۰۰۰، ص ۲۶۱-۲۶۲). ناگزیر پژوهشگر پیش از شروع به کار، ملاحظات ارزشی را در نظر گرفته که در نهایت این سختی‌ها و هزینه‌ها را به جان خریده است (همان، ص ۲۶۵).

ج) مبانی ارزش‌شناختی و شکل‌گیری روان‌شناسی براساس نظر علامه مصباح یزدی

مبنای اول: واقع‌نمایی قضایای ارزشی (ارزش‌ها)

چیستی موضوع علم روان‌شناسی یکی از مباحث بنیادین این دانش است. واقع‌نمایی قضایای ارزشی و ثبات آنها در انتخاب موضوع علم اثر مستقیم دارد؛ زیرا موضوعات بی‌نسبت با زمینه فرهنگی اندیشمندان معمولاً توجه او را جلب نمی‌کنند، بلکه چیزی برای او مسئله می‌شود که ارزش اجتماعی و تبیینی پذیرفته شده دارد یا تاکنون تبیین نشده است. در آغاز شکل‌گیری روان‌شناسی، به ویژه دوران پس از جنگ جهانی دوم، از آنجا که کاهش آلام روانی و درمان بیماری‌های ناشی از جنگ که مدت‌ها بر سر مردم سایه

افکنده بود، برای همه از جمله روان‌شناسان بسیار مهم و ارزشمند بود؛ از این رو چیزی موضوع این علم قرار می‌گرفت که بتواند در نهایت در مسیر رفع این مشکلات قرار گیرد. بدین جهت فروید، هرگاه تصور می‌کرد مشکلات روانی در سایه شناسایی اعصاب حل می‌شوند به علم عصب‌شناسی روی آورد و امیدوار بود که بتواند ارتباط میان سیستم عصبی و پدیده‌های روانی را نشان دهد؛ ولی چون در این امر به موفقیت مورد انتظار دست نیافت، در نهایت اندیشه بررسی سیستم اعصاب را در سال ۱۸۹۶ یا ۱۸۹۷ ناتمام کنار گذاشت و به روان‌تحلیلگری روی آورد که موضوع آن ناهشیار بود (چیونگ چانگ و هایلند، ۲۰۱۲، ص ۱۸۷-۱۹۰؛ ولف، ۱۹۹۷، ص ۲۶۳-۲۶۴).

اندیشمندان وقتی گزاره‌هایی مانند: «روان‌شناسی علم بررسی رفتار است»، «روان‌شناسی علم بررسی تجربه هشیار است»، «روان‌شناسی بررسی نظام‌مند رفتار و تجربه است» (کالات، ۲۰۱۷، ص ۳) بر زبان می‌رانند؛ درحقیقت این گزاره‌های انشائی را بیان می‌کنند: «موضوع علم روان‌شناسی باید رفتار باشد»، «موضوع روان‌شناسی باید تجربه هشیار باشد»، «موضوع روان‌شناسی باید رفتار و تجربه ادراکی باشد» که هریک گزاره‌ای ارزشی هستند و صرفاً بیانگر سلیقه و میل گوینده نیستند و بدین سبب بانیان هر کدام از این نقطه‌نظرات با دلایل زیادی کوشش کرده‌اند نظرات خود را بر کرسی بنشانند. در دین اسلام مقصود از علم، کشف واقع و هدف نهایی از آن، سعادت دنیوی و اخروی افراد است (مصباح یزدی، ۱۳۹۲، ص ۱۰۰). اگر هدف روان‌شناسی آن است که همه ارگانیزم انسان را از لحاظ روان‌شناختی مدنظر قرار دهد باید به عام‌ترین موضوعی بپردازد که همه ابعاد وجودی انسان را پوشش دهد و از سویی مسئله‌ای روان‌شناختی است. چنان‌که علامه مصباح یزدی یادآور شده‌اند این واقعیت چیزی غیر از نفس انسان نیست که همه ابعاد وجودی او را پوشش می‌دهد؛ بنابراین در روان‌شناسی اسلامی «ابعاد و کنش‌های نفس» به‌عنوان بُعد اصیل، پویا و جاودان انسان موضوع قرار می‌گیرد. کشف این قوانین، علمی جامع درباره قواعد روان‌شناختی انسان را به دست می‌دهد. این قواعد همه سازمان‌یافتگی‌های نفس شامل سازمان‌یافتگی فطری (وراثی)، اکتسابی و روانی-جسمانی را دربردارند. چنین علمی در زمره ارزشمندترین علوم قرار می‌گیرد. چنان‌که امام علی (علیه السلام) می‌فرماید: شناخت نفس سودمندترین معرفت‌هاست.^۲

1. Kalat, J. w.

۲. مَعْرِفَةُ النَّفْسِ أَنْفَعُ الْمَعَارِفِ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۳۲).

علامه مصباح درباره موضوع علم روان‌شناسی می‌گوید روان‌شناسی درواقع باید «بررسی علمی قواعد حاکم بر فعالیت‌های نفس اعم از بیرونی یا درونی باشد؛ زیرا آنچه در حوزه نفس انسان تحقق پیدا می‌کند، از آن جهت که واقعیتهایی مربوط به نفس است باید در علم روان‌شناسی بررسی شود. البته روان‌شناسی امروز از این مسیر منحرف شده و اغلب مکتب‌های روان‌شناسی، مسائل درون‌نفسی را که راهی برای اثبات آنها به شیوه‌های حسی وجود ندارد، جزء مسائل علمی به‌شمار نمی‌آورند. تسلط تجربه‌گرایی موجب شده است که روان‌شناسی در دایره رفتار انسان محدود شود و علم روان‌شناسی را به "علم بررسی رفتار و فرایندهای زیرین آن" تعریف کند. ما معتقدیم که شناخت پدیده‌های نفسانی داخل در موضوع علم روان‌شناسی است؛ زیرا علم منحصر به آن نیست که از راه تجربه حسی ثابت شود» (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۲۵-۲۶).

با چنین نگاهی ارتباط آن با خالق و خداوند در قالب دین و دینداری مطرح می‌شود که یکی از ابعاد یا کارکردهای نفس است، باید در روان‌شناسی اسلامی به آن پرداخته شود و بدون آن علم روان‌شناسی ناقص و کم‌فایده است. برخلاف روان‌شناسان که این بعد را از بحث‌های جنبی در روان‌شناسی، حتی مدت‌ها از قلمرو روان‌شناسی کنار گذاشته بودند (همان، ص ۲۳-۲۵).

مبنای دوم: اثبات‌پذیری قضایای ارزشی

قضایای ارزش نظریه‌ای، مانند «ابعاد و کنش‌های نفس باید موضوع روان‌شناسی قرار گیرد»، «تحول معنوی یکی از ابعاد و کنش‌های نفس است» و «حرکت کمالی نفس در ارتباط با خدا تحقق می‌یابد»؛ افزون بر واقع‌نمایی به روش مناسب خود که عمدتاً روش عقلی یا نقلی است قابل اثبات‌اند، مثلاً قضیه «ابعاد و کنش‌های نفس باید موضوع روان‌شناسی قرار گیرد» را در نظر بگیرید. این قضیه مبتنی بر چند مبنای انسان‌شناختی و الهیاتی است که در صورت پذیرش آنها، این قضیه نیز به‌صورت عقلانی اثبات می‌شود؛ این مبانی عبارت‌اند از:

(الف) ارگانیسم انسان از دو جوهر نفس و بدن سامان یافته است (مبنای انسان‌شناختی)؛

(ب) نفس جوهر اصیل، کنش‌ور و پویای ارگانیسم است (مبنای انسان‌شناختی)؛

ج) بدن، جوهر تابع و ابزاری برای کنش‌های نفس است و خود، فعالیت مستقلی ندارد (مبنای انسان‌شناختی)؛

د) هدف از خلقت انسان، دستیابی او به کمال و سعادت دنیوی و اخروی است (مبنای الهیاتی - انسان‌شناختی)؛

ح) روان‌شناسی آنگاه ارزشمند است که بتواند به کمال و سعادت دنیوی و اخروی انسان کمک کند (مبنای ارزشمندی علم در روان‌شناسی اسلامی)؛

و) کمال و سعادت انسان وقتی حاصل می‌شود که قواعد مربوط به همه جنبه‌های نفس بررسی شود (مبنای انسان‌شناختی)؛

ز) قرب به خدا نهایی‌ترین نقطه رشد انسان است (مبنای ارزش‌شناختی).

در نتیجه عقل به صورت قطعی و ضرورت بالقیاس حکم می‌کند که موضوع روان‌شناسی ابعاد و کنش‌های نفس است، نه رفتار که مکتب رفتارگرایی بر آن اصرار می‌ورزد و نه رفتار و فرایندهای زیرین آن که حاصل سه مکتب رفتاری، شناختی و زیستی است (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۲۳-۲۵).

«ارتباط انسان با خدا به عنوان عام‌ترین رفتار انسان که دینداری و معنویت بر آن گفته می‌شود به منزله یکی از قلمروهای اصلی روان‌شناسی اسلامی در نظر گرفته می‌شود». در قرآن کریم می‌خوانیم: «پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن! این فطرتی است که خداوند، انسان‌ها را بر آن آفریده است. دگرگونی در آفرینش الهی نیست. این است آیین استوار ولی اکثر مردم نمی‌دانند!»^۱ در جای دیگر می‌فرماید: «من جن و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند»^۲ بنابراین روان‌شناسی بدون گفتگو درباره دینداری انسان، علمی کم‌فایده و ناقص است.

حیطه اختلالات روانی نیز به عنوان بعدی از نفس در روان‌شناسی اسلامی مدنظر قرار می‌گیرد؛ برای مثال دین اسلام چارچوب خاصی را برای رابطه جنسی معین کرده و ورای آن را عبور از حدود و به عبارت عامیانه، عبور از خط قرمز دانسته است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: و آنها که دامن خود را از آلوده شدن

۱. فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (روم، ۳۰).

۲. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات، ۵۶).

به بی‌عفتی حفظ می‌کنند و تنها با همسران و کنیزانشان آمیزش جنسی دارند که در بهره‌گیری از آنان ملامت نمی‌شوند و کسانی که غیر از این راه را طلب کنند، تجاوزگرند و از حدود مجاز پا را فراتر گذاشته‌اند!^۱

از این آیه به دست می‌آید ارضای غریزه جنسی چارچوب خاصی دارد، برخی از صورت‌های آن مضر بلکه اختلال است. اگر فرد مجاز باشد با فردی از جنس مخالف آمیزش جنسی داشته باشد، بنیاد خانواده متزلزل و مصالح فراوانی که بر وجود آن مترتب است از میان خواهد رفت؛ از سوی دیگر این رابطه به مقتضای فطرت باید محدود به جنس مخالف باشد و از چارچوب خاص تجاوز نکند، وگرنه غریزه جنسی از مجرای ارزشمندی خود خارج و به ارزشی منفی بدل خواهد شود که ممکن است عذابی شدید را از جانب خالق در پی داشته باشد (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۲۱۳). ماجرای عذاب الهی را قرآن کریم در آیات ۸۲-۸۳ سوره هود آورده است و می‌گوید بر قوم لوط بارانی از سنگ متراکم فرود آوردیم و نزد پروردگارت نشان‌دار بود و آن از دیگر ستمگران نیز دور نیست!^۲ از این داستان که از همجنس‌گرایی به فاحشه، یعنی کار زشت یاد می‌کند دریافت می‌شود که ارتباط با همجنس بد است و تبدیل آن به عادت و اختلال، بسیار بد می‌باشد؛ به‌طوری که مستوجب هلاکت است.

مبنای سوم: اطلاق برخی قضایای ارزشی

در میان ارزش‌ها از جمله ارزش‌های اخلاقی و دینی، ارزش‌هایی وجود دارند که ارزشمندی آنها نسبت به همه انسان‌ها ثابت است و همه نسبت به آنها ادراکی واحد دارند. هرگاه می‌گوییم عدالت خوب است، کمال و سعادت خوب است، نقصان و شقاوت بد است، معنایش این می‌باشد که اینها نسبت به همه افراد انسان و جوامع خوب یا بدند، نه اینکه این احکام برای برخی افراد یا جوامع ثابت و برای بعضی دیگر نه. ثبات این احکام به ثبات طبیعت همه انسان‌ها باز می‌گردد که طبیعتی مشترک است.^۳ علامه طباطبایی در تفسیر آیه فطرت در شرح جمله لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ می‌گوید:

۱. وَالَّذِينَ هُمْ يَلْعَنُونَ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (مؤمنون، ۵-۷)

۲. فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَلَىٰهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَابًا مِّن سَجَلٍ مُّنْصُودٍ، مُّسَوِّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَعِيدٍ (هود، ۸۲-۸۳).

۳. فَأَوْفَىٰ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتُ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَدِيمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (روم، ۳۰).

اگر سعادت افراد انسان‌ها به‌خاطر تفاوت‌هایی که با هم دارند مختلف می‌شد، هیچ‌گاه یک جامعه صالح و واحدی که بتواند سعادت افراد را تأمین کند شکل نمی‌گرفت و همچنین اگر سعادت انسان‌ها به حسب کشورها و سرزمین‌هایی که در آن زندگی می‌کنند متفاوت بود و سنت اجتماعی که همان دین است براساس چیزی که منطقه اقتضا دارد پایه‌گذاری شود، انسان‌ها نوع واحدی نمی‌شدند، بلکه به اختلاف منطقه‌ها مختلف می‌شدند و نیز اگر سعادت انسان به اقتضای زمان‌ها مختلف می‌شد، یعنی اعصار و قرون تنها اساس سنت دینی می‌گشت، باز انسان‌های قرون و اعصار نوع واحدی نمی‌شدند و انسان هر قرن و زمانی غیرانسان زمان دیگر می‌شد و اجتماع انسانی دارای سیر تکاملی نمی‌شد و انسانیت از نقص متوجه به‌سوی کمال نمی‌گشت؛ چون نقص و کمالی وجود ندارد، مگر اینکه یک جهت مشترک و ثابت بین همه انسان‌های گذشته و آینده وجود داشته باشد (طباطبائی، ۱۳۹۰ق، ج ۱۶، ص ۱۷۹).

مصباح یزدی درباره مفاهیم خوب و بد که ما در حوزه‌های ارزشی، به‌ویژه در حوزه ارزش‌های اخلاقی به کار می‌بریم، چنین می‌گوید:

ملاک خوبی بعضی افعال، تناسب و تلائم میان آنها و هدف مطلوب انسانی است و معیار بدی پاره‌ای دیگر از کارهای آدمی، مابین و ناسازگاری آنها با کمال مطلوب اوست؛ به‌تعبیر دیگر مفهوم خوب و بد اخلاقی درواقع از مصادیق مفهوم علیت به شمار می‌آیند. همان‌گونه که علیت و معلولیت از اشیای عینی و خارجی انتزاع می‌شوند و به‌درستی می‌توان آنها را به اشیای خارجی نسبت داد و اشیای خارجی را به آن متصف کرد، خوبی و بدی نیز از رابطه علیت و معلولیتی انتزاع می‌شوند که میان فعل اختیاری انسان و کمال مطلوب او برقرار است و به‌درستی می‌توان افعال آدمی را به آنها متصف کرد (مصباح یزدی، ۱۳۹۴، ص ۱۰۳).

موضوع روان‌شناسی اسلامی بدین جهت ابعاد و کنش‌های نفس قرار می‌گیرد که مجموعه گزاره‌هایی که در این علم کنار هم قرار می‌گیرند بتوانند به تأمین کمال و سعادت انسان کمک کنند. از آنجاکه کمال و سعادت انسان ثابت است، موضوع چنین علمی نمی‌تواند هر امر غیرمرتبط یا کم‌ارتباط با این هدف عالی انسانی باشد، بلکه واقعیتی سزاوار این عنوان است که گزاره‌های علمی مربوط به آن واقعاً در مسیر سعادت و کمال دنیوی و اخروی به انسان کمک کنند. این چیزی غیر از کنش‌ها، حالت‌های نفس و فرایندهای زیرین آن نیست.

چهارمین حوزه‌ای که براساس دو مبنای اطلاق و اثبات‌پذیری قضایای ارزش‌شناختی به روان‌شناسی

اسلامی ضمیمه می‌شود؛ اولاً اصل حوزه اخلاق یا بُعد اخلاقی نفس است. براساس اطلاق قضایای ارزش‌شناختی و رسالت اساسی روان‌شناسی اسلامی که زمینه‌سازی برای تأمین سعادت انسان در دنیا و آخرت است، اخلاق به‌عنوان یکی از ابعاد اساسی و سرنوشت‌ساز به منزله زیرموضوعات روان‌شناسی اسلامی قرار خواهد گرفت. افزون بر امور مربوط به قضاوت‌های اخلاقی در سنین مختلف که کلبرگ از آن سخن گفت، خصلت‌های اخلاقی ایجابی همانند توانمندی‌های منش^۱ و فضائل را که در روان‌شناسی مثبت آمده است و همچنین خصلت‌های سلبی همچون جهل، حرص و آزمندی، ترسو بودن و ظلم (ابن مسکویه، ۱۴۰۲) از جنبه مؤلفه‌ها و فرایندهای شکل‌گیری مورد بررسی قرار خواهد گرفت. چنان‌که علامه مصباح یزدی می‌گوید: «خود واقعیات نفسانی و جریاناتی که در واقع بر تکون نفسانیات می‌گذرد، همانند کیفیت شکل‌گیری ملکات اخلاقی در روح انسان و چگونگی پدیدار شدن افعال اخلاقی از نفس و دیگر جریانات نفسانی... باید رشته از علوم حقیقی عهده‌دار شود که مناسب‌ترین رشته روان‌شناسی خواهد بود» (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۲۷)؛ ثانیاً به دست می‌آید که قضایای اخلاقی مانند «عدل خوب است»، «ظلم بد است»، «ایثار خوب است»، «خودخواهی بد است» و... قضایای مطلق‌اند که نسبت به همه افراد انسان ثابت‌اند. آن هم به دلیل اینکه فطرت و آفرینش انسان به گونه‌ای است که کمال و سعادتش در گرو عمل به مفاد این گزاره‌هاست.

پنجمین جنبه‌ای که براساس موضوع و هدف روان‌شناسی اسلامی با روان‌شناسی معاصر متفاوت می‌شود استفاده از همه روش‌هایی است که افراد انسان نسبت به یک موضوع کسب شناخت می‌کنند؛ این امر به دلیل آن است که موضوع روان‌شناسی اسلامی، امری ثابت و هدف از شکل‌گیری آن نیز امری ثابت است. موضوع روان‌شناسی اسلامی، ابعاد نفس و کنش‌های آن و هدف از تدوین این علم، کمک کردن به تأمین کمال و سعادت انسان در دنیا و آخرت است. از آنجا که نفس سطوحی چهارگانه دارد که برخی از آنها از راه حس، برخی از طریق شهود، برخی از راه عقل و استدلال و برخی صرفاً به کمک وحی و دین دریافت می‌شود، برای گردآوری داده‌ها درباره ابعاد و کنش‌های نفس از هر چهار روش و در برخی به‌صورت آمیخته استفاده خواهد شد.

ششمین تفاوت در رسالت روان‌شناسی اسلامی و روان‌شناسی کنونی است، مثلاً روان‌شناسان پس

از جنگ جهانی دوم به شدت با اختلال‌های روانی برخاسته از آسیب‌های ناشی از جنگ دست‌وپنجه نرم می‌کردند؛ از این‌رو در پی آن بودند که آلام روانی مردم را کاهش دهند. این اندیشمندان تصور می‌کردند موضوع روان‌شناسی باید چیزی باشد که در چارچوب آن بتوان رنج‌های روانی افراد را کاهش داد (اشنایدر^۱ و لوپز^۲، ۲۰۰۲، ص ۴)؛ بنابراین در کنار حقیقت‌جویی یا حس کنجکاوی برای شکل‌گیری علم، اهدافی خارج از آن در نظر گرفته می‌شود که دستیابی به آن اهداف، چارچوب اصل موضوع، موضوعات قلمروها و مسائل را معین می‌کند (مصباح یزدی، ۱۳۷۷، ص ۱۰۷-۱۰۸). رسالت روان‌شناسی اسلامی نیز صرفاً به اموری مانند آرامش، شادمانی و درمان اختلالات محدود نمی‌شود و کمال و سعادت اخروی انسان را نیز دربر می‌گیرد؛ بنابراین روان‌شناسی اسلامی چنان طراحی می‌شود که رسالت اصلی انسان (دستیابی به قرب الهی) را دربرداشته باشد.

مبنای چهارم: ذومراتب بودن ارزش‌های غیری و تقدم ارزش‌های مؤثرتر در دستیابی به هدف

چنان‌که گذشت علم برای تأمین هدفی خاص طراحی می‌شود و ارزش آن به میزان تأثیری است که در تأمین آن هدف دارد. از لحاظ اصل موضوع، گسترده‌ترین و اصیل‌ترین موضوع، ابعاد و کنش‌های نفس است که شناخت آن می‌تواند بیشترین اثر را بر کمال و سعادت انسان داشته باشد. ریزموضوعات نیز به‌گونه‌ای طراحی می‌شود که بیشترین اثر را در این راستا داشته باشد؛ بنابراین در روان‌شناسی اسلامی، هرچند فرایندهای پایه مانند یادگیری، حافظه، تفکر، زبان و شخصیت نیز از اهمیت زیادی برخوردارند، ولی ارزشمندی‌شان وسیله‌ای و مقدمی است و امور مربوط به دینداری، اخلاق و فطریات انسان در درجه اول اهمیت قرار دارند.

مبنای پنجم: مقرب بودن به خداوند، ارزش‌نهایی علم

از دیدگاه اسلامی مقرب بودن، ارزش‌نهایی است که برای علم می‌توان لحاظ کرد؛ درنتیجه مقرب بودن، ذاتی علم و ملاک نهایی ارزشمندی روان‌شناسی اسلامی به شمار می‌رود. به عبارت دیگر علمی که

1. Snyder, C.R.

2. Lopez, S.J.

حاصل اندیشه‌ورزی جمع زیادی از دانشمندان است باید علمی نافع باشد و ظرفیت تأمین سعادت دنیوی و اخروی افراد را داشته باشد. حاصل کوشش‌های علمی اندیشمندان در یک عرصه علمی، مجموعه گزاره‌هایی با موضوعات و محمول‌هایی می‌باشد که ثبوت محمول برای موضوع خود را حکایت می‌کنند. اگر همه این گزاره‌ها یا برخی از آنها با حقایق نفس انسان و در نتیجه با نگاه اسلامی سازگار نباشند، چنین دانشی هر چند مورد پذیرش همه اندیشمندان آن علم باشد، نمی‌تواند کمال و سعادت انسان را تأمین کند. چنین دانشی نه تنها به هدف نهایی انسان (قرب الهی) کمک نمی‌کند، بلکه انسان را از سعادت واقعی‌اش دور می‌کند و ارزشمند نیست؛ بنابراین اگر علمی قتل ترحمی^۱ را جایز بداند، ارضای غریزه جنسی به هر نحوی تجویز کند، خدا را انکار کند - چنان‌که فروید بر این امر اصرار می‌ورزید - و دینداری انسان را که هدف آفرینش اوست توهم بداند، چنین علمی خواننده را از کمال و سعادتش می‌تواند دور کند. چنین علمی ذاتاً به جای اینکه ابزار قرب به خداوند باشد، ابزار دور شدن از او بلکه فاصله گرفتن انسان از انسانیت خود است.

حضرت علی (علیه السلام) در وصف متقین خطاب به همام می‌فرماید: «وَوَقَّفُوا أَسْمَاعَهُمْ عَلَى الْعِلْمِ النَّافِعِ لَهُمْ؛ متقین کسانی‌اند که همواره به دنبال علم نافع برای دین و دنیای خود هستند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۴، ص ۳۱۵)؛ بنابراین علمی که انسان را از کرسی کرامت و خلیفه‌اللهی به زیر می‌کشد و او را در زمره موجودات بی‌جان و در نهایت حیوانات قرار می‌دهد با علم واقعی فاصله زیادی دارد.

این امر بدان سبب است که دین اسلام انسان را دارای استعدادی ذاتی می‌داند که هیچ موجود زنده‌ای از آن برخوردار نیست. انسان موجودی منحصر به فرد است که سازمان روانی و بدنی خاصی دارد؛ از این‌رو افرادی همچون جورج جان رومنسیز^۲ که کوشش کردند ظرفیت‌های حیوان را در سطح انسان ارتقا دهند (چیونگ چانگ و هایلند، ۲۰۱۲، ص ۱۴۵)، یا مانند داروین^۳ که کوشید قابلیت‌های انسان را به سطح حیوان کاهش دهد (داروین، ۱۸۷۴)، درباره انسان به خطا رفته‌اند. البته لازمه این گفتار آن نیست که هیچ‌گونه شباهتی میان انسان و سایر موجودات طبیعی و حیوانات وجود ندارد، بلکه بدان معناست که قواعد حاکم بر طبیعت و حیوانات را به‌طور کامل نمی‌توان به انسان تعمیم داد.

1. Euthanasia

2. George John Romances

3. Darwin, C.

مبنای ششم: نیت فاعل میزان برای ارزش فعل اختیاری از جمله اندیشه‌ورزی و کشف واقع

از فعالیت‌های پژوهشی و شناختی پژوهشگران و دانشمندان چنین برمی‌آید که هرکس با هر توانی در عرصه‌ای علمی وارد شود و در آن به درستی بکوشد به دستاوردهای علمی لازم در آن حوزه خواهد رسید. ظاهر این امر چنان است که گویی موفقیت علمی قواعدی دارد و عمدتاً به عواملی مانند استعداد، کوشش مداوم، آموزش و محیط مناسب بستگی دارد، ولی از منابع اسلامی به دست می‌آید که موفقیت علمی، افزون بر این امور به قصد و انگیزه عالم در علم‌آموزی و همچنین به میزان وارستگی و صفای نفس علم‌ورز نیز بستگی دارد. به تعبیری اولاً علم، ذاتی خداوند و حق اختصاصی اوست و ثانیاً هر گستره‌ای که او اراده کند بر بندگان مکشوف می‌شود. خداوند در آیه ۲۵۵ سوره بقره می‌فرماید: «و کسی از علم او آگاه نمی‌گردد، جز به مقداری که او بخواهد»^۱. از این آیه استفاده می‌شود که هیچ مخلوقی از خود علمی ندارد و تمام علوم و دانش‌های بشری از جانب خداست؛ اوست که تدریجاً پرده از اسرار حیرت‌انگیز جهان آفرینش برمی‌دارد، حقایق جدیدی را در اختیار انسان‌ها می‌گذارد و معلومات آنان را گسترش می‌بخشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۳۷۱). البته از قرآن و روایات به دست می‌آید که این امر به شدت به انگیزه فاعل در فراگیری علم وابسته است، چنان‌که امام صادق به عنوان بصری فرمود:

«علم به زیادی یادگیری و آموختن حاصل نمی‌شود، بلکه علم نوری است که در قلب کسی قرار می‌گیرد که خداوند هدایت او را اراده کرده است؛ بنابراین در درون خود به دنبال حقیقت بندگی باش و علم را به کمک به‌کارگیری آن طلب کن و از خداوند درخواست فهم کن تا به تو بفهماند»^۲.

همچنین دین اسلام برخی انگیزه‌ها را به رسمیت شناخته و از برخی به صراحت منع کرده است. پیامبر اسلام ﷺ از اینکه شخص علم را برای انگیزه‌های مادی بیاموزد، منع کرد و فرمود: «اگر کسی علم را به چهار منظور بیاموزد وارد جهنم می‌شود: الف) به علم خود در میان علما مباهات کند؛ ب) با افراد

۱. يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ (بقره، ۲۵۵).

۲. لَيْسَ الْعِلْمُ بِكَثْرَةِ التَّعَلُّمِ إِنَّمَا هُوَ نُورٌ يَقَعُ فِي قَلْبٍ مَنْ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ فَإِذَا أَرَدَتْ الْعِلْمَ فَاطْلُبْ أَوَّلًا فِي نَفْسِكَ حَقِيقَةَ الْعُبُودِيَّةِ وَاطْلُبِ الْعِلْمَ بِاسْتِعْمَالِهِ وَاسْتَعْمَلِ اللَّهَ يُفْهِمَكَ (طبرسی، ۱۳۸۵ق، ص ۳۲۵).

نادان به بحث و جدل پردازد؛ ج) توجه مردم را به خود جلب کند؛ د) در مقابل آن، چیزی از اُمرأ دریافت کند»^۱. آیت الله مصباح یزدی می گوید:

حضرت در این فراز می فرماید عالمی که به علمش عمل نکند؛ در روز قیامت، منزلت و مقام او از همه پست تر است و بوی بهشت به مشام او نمی رسد. چه بسا کسی که به دنبال تحصیل علم می رود، نخست نیتش خدمت به دین و انجام وظایف است و در بین راه مواقعی پیش می آید که او را از رسیدن به هدف باز می دارد، ولی برخی از هنگام اشتغال به تحصیل علم، انگیزه و نیت خدایی ندارند. نه تنها در تحصیل اخلاص ندارند، بلکه نیت های بدی در سر دارند؛ مثل اینکه برای جلب توجه مردم و محبوبیت مردمی و کسب شهرت و مقام به دنبال تحصیل می روند. طبیعی است که چنین فردی از آغاز رو به انحراف و سقوط می رود و در نتیجه به منجلاب خواری و ذلت و بدبختی گرفتار می آید و در قیامت بوی بهشت را نخواهد چشید (مصباح یزدی، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۷۳).

نتیجه گیری

سازمان ارزش شناختی دانشمند دست کم تحت تأثیر شش حوزه ارزشی و مبانی ارزش هاست. این حوزه های ارزشی، به ویژه ارزش های نظریه ای و دینی و اخلاقی بر دانشی که او تولید می کند از جنبه های مختلف اثر می گذارد. روان شناسی اسلامی بر سازمان ارزشی خاص با مبانی ویژه ای پایه گذاری می شود و از جنبه های زیادی با روان شناسی موجود تفاوت دارد؛ این مبانی عبارت اند از: ۱. واقع نمایی قضایای ارزشی؛ ۲. اثبات پذیری قضایای ارزشی؛ ۳. اطلاق برخی قضایای ارزشی؛ ۴. ذمراتب بودن ارزش های وسیله ای (غیری) و تقدم ارزش های تأثیرگذار در دستیابی به هدف در مقام تراحم؛ ۵. قرب به خداوند، ارزش نهایی انسان و ملاک نهایی ارزشمندی علم به عنوان فعل اختیاری؛ ۶. نیت فاعل ملاک ارزش فعل اختیاری.

بنابراین مبانی نخستین عرصه ای با روان شناسی معاصر متفاوت می شود، اصل و حدود و ثغور موضوع روان شناسی به عنوان علم است. براساس مبانی ارزش شناختی دین اسلام موضوع روان شناسی اسلامی «ابعاد و کنش های نفس» است، نه رفتار که مکتب رفتارگرایی بر آن اصرار می ورزد و نه رفتار و فرایندهای

۱. وَ قَالَ ﷺ مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِأَتْبَعَ دَخَلَ النَّارَ لِنَبَاهِي بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ يُمَارَى بِهِ السُّفَهَاءُ أَوْ لِيُصْرِفَ بِهِ وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْهِ أَوْ يَأْخُذَ بِهِ مِنْ الْأُمْرَاءِ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۳۸).

زیرین آنکه حاصل سه مکتب رفتاری، شناختی و زیستی است؛ زیرا اینها تنها بخشی از ابعاد و کنش‌های نفس‌اند. دومین تفاوت این است که ارتباط انسان با خدا به عنوان عام‌ترین رفتار انسان به منزله یکی از قلمروهای اصلی روان‌شناسی اسلامی در نظر گرفته می‌شود. سومین دگرگونی در عرصه اختلالات روانی رخ خواهد داد که بر اثبات‌پذیری و اطلاق قضایای ارزشی مترتب می‌شود. در دین اسلام، اولاً علاوه بر سه معیار هم‌رنگی با هنجارها، ناراحتی درونی و بدکاری، ایمان و کفر نیز معیاری اساسی برای تشخیص هنجار و نابهنجار شمرده می‌شود و ثانیاً دیدگاه اسلام درباره برخی مصداق‌های هنجار و نابهنجار مانند همجنس‌گرایی، تغییر جنسیت و... با روان‌شناسی تفاوت دارد. چهارمین تفاوت این است که بُعد اخلاقی نفس در کنار قضاوت‌های اخلاقی مورد نظر لارنس کُلپرگ^۱ و دیگران به موضوعات روان‌شناسی اسلامی افزوده می‌شود. پنجمین مورد، استفاده از همه روش‌های ممکن برای شناخت ابعاد موضوع روان‌شناسی اسلامی است. ششمین جنبه این است که قرب به خداوند به عنوان ارزش نهایی انسان شناخته می‌شود و در نتیجه مقرب بودن ذاتی علم، ملاک نهایی ارزشمندی روان‌شناسی اسلامی به شمار می‌آید. به عبارت دیگر علمی که حاصل اندیشه‌ورزی جمع زیادی از دانشمندان است باید علمی نافع باشد و ظرفیت تأمین سعادت دنیوی و اخروی افراد را داشته باشد. این علم ابزاری است که سعادت اخروی انسان را تأمین می‌کند، هرچند بهزیستی او در این جهان را نیز مدنظر قرار می‌دهد.

منابع

- * قرآن کریم (۱۳۷۳)، ترجمه مکارم شیرازی ناصر، قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- ابن مسکویه، احمد بن محمد (۱۴۰۲). تهذیب الاخلاق و تطهیر الاخلاق، ترجمه و تحقیق: راشدی عبدالطیف. قم: رحل.
- تمیمی آمدی، عبدالوحد بن محمد (۱۳۶۶)، تصنیف غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ربانی گلپایگانی، علی (۱۳۶۸)، حسن و قبح عقلی یا پایه های اخلاق جاودان: بحث هایی درباره عقاید و کلام از استاد جعفر سبحانی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، علی بن حسن (۱۳۸۵ق)، مشکاة الانوار فی غرر الاخبار، نجف: المكتبة الحیدریة.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار؛ تصحیح: جمعی از محققان. دار احیاء التراث العربی: بیروت
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۴)، آموزش فلسفه، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۴)، فلسفه اخلاق، تهران: اطلاعات.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۷۷)، اخلاق در قرآن، تحقیق و نگارش محمد حسین اسکندری، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۸)، مجموعه آثار آیت الله مصباح یزدی؛ ره توشه، تحقیق و نگارش کریم سبحانی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۲)، رابطه علم و دین، تحقیق و نگارش علی مصباح. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۴). فلسفه اخلاق؛ تحقیق و نگارش: شریفی احمد حسین. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.
- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۹۶)، مجموعه آثار آیت الله مصباح یزدی؛ ره توشه، تحقیق و نگارش کریم سبحانی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.

- مصباح یزدی، مجتبی (۱۳۹۰)، فلسفه اخلاق: روشی نو در آموزش فلسفه اخلاق، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله.
- مصباح یزدی، مجتبی (۱۳۹۵)، فلسفه اخلاق، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه الله.
- مطهری، مرتضی (۱۳۹۰)، فلسفه اخلاق، تهران: صدرا.
- مظفر، محمدرضا (۱۳۷۴)، اصول الفقه، قم: مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

References

- The Holy Quran (1994), Translated by Naser Makarem Shirazi. Qom: Office of Historical Studies and Islamic Teachings. [in Persian]
- Cheung Chung M. & Hyland M.E (2012). History and Philosophy of Psychology. UK: Wiley –Blackwll.
- Darwin, Charles (1874). The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex. 2nd ed., revised and augmented. John Murray: London. 2 vols
- Ibn Miskawayh, Ahmad ibn Muhammad (1981). Tahdhīb al-Akhlāq wa Tathīr al-A'rāq; Translation and Research by: Rashdi Abdullatif. Rahl: Qom.
- Engel, S. (2015), Hungry minds: The origins of curiosity in childhood. Harvard University Press.
- Feather, N. T. (2002), Values, achievement, and justice: Studies in the psychology of deservingness. Springer.
- Grunberg, L. (2000), The mystery of values: Studies in axiology (C. Grunberg & L. Grunberg, Eds.), Amstrdam - Aflanta :Rodopi.
- Kalat J.W (2017). Introduction to Psychology, 11th edition. Australia: Cengage Learning
- Kincaid, H., Dupré, J. & Wylie, A. (Eds.) (2007), Value-free science? Ideals and illusions. Oxford University Press.
- Majlisī, Muḥammad Bāqir (1983). Biḥār al-Anwār; Edited by: A Group of Researchers. Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī: Beirut
- Makarem Shirazi, Naser (1996), Tafsir-e Nemuneh (Exemplary Commentary), Vol. 2. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah [in Persian]

- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi (2015). Philosophy of Ethics; Research and Writing by: Sharifi Ahmad Husayn. Imam Khomeini Education and Research Institute: Qom
- Mesbah Yazdi, Mojtaba (2017), Philosophy of Ethics. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mojtaba (2012), Philosophy of Ethics: A New Method in Teaching Moral Philosophy. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (1996), Āmūzesh-e Falsafeh (Teaching Philosophy), Tehran: Center for Printing and Publishing of the Islamic Propagation Organization. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (1995/1996), Philosophy of Ethics. Tehran: Ette-la'at. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (1999), Ethics in the Quran; Research and Writing: Mohammad Hossein Eskandari. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (2010), Collected Works of Ayatollah Mesbah Yazdi; Rah Tousheh (Provisions for the Journey); Research and Writing: Karim Sobhani. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (2014), The Relationship between Science and Religion; Research and Writing: Ali Mesbah. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute. [in Persian]
- Mesbah Yazdi, Mohammad-Taqi (2018), Collected Works of Ayatollah Mesbah Yazdi; Rah Tousheh (Provisions for the Journey); Research and Writing: Karim Sobhani. Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute.[in Persian]
- Motahhari, Morteza (2012), Philosophy of Ethics, Tehran: Sadra [in Persian]
- Mozaffar, Mohammad Reza (1996), Principles of Jurisprudence (Usul al-Fiqh), Qom: Esmailian Press Institute [in Persian]
- Naagarazan, R. S. (2007), A textbook on professional ethics and human values. New Age International Publishers.

- Norman T. Feather (2002) Values, Achievement and justice: Studies in the Psychology of Deservingness. US: Springer
- Pomeroy, L. (2005), The new science of axiological psychology, Amsterdam: Rodopi.
- Rabbani Golpayegani, Ali (1989), Rational Good and Evil or the Foundations of Eternal Ethics: Discussions on Theology and Doctrine from Professor Jafar Sobhani. Tehran: Institute for Cultural Studies and Research. [in Persian]
- Rokeach, Milton (1970). The nature of Human Values. Lodon: Collier Macmillan Publishers
- Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2009), Theories of personality (9th ed.), Cengage Learning.
- Snyder C.R. and Lopez S.(2002). Handbook of Positive Psychology. Oxford University Press: Ney York
- Stevenson, L. & Byerly, H. (2000), An Introduction to Scientists, Values, & Society: The many faces of science: An introduction to scientists, values, and society (2nd ed.), United States of America: Westview Press.
- Tamimi Amadi, Abd al-Wahid ibn Muhammad (1987/1988), Tasnif Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim. Qom: Islamic Propagation Office [in Persian]
- Tabatabai, Seyyed Mohammad Hossein. (1971), Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an (The Balance in the Interpretation of the Quran), Lebanon – Beirut: Al-Alami Publications Institute. [in Persian]
- Tabarsi, Ali ibn al-Hasan (1966), Mishkat al-Anwar fi Ghurar al-Akhbar, Najaf: Al-Haydariyya Library[in Persian]
- Wulff, D. M. (1997), Psychology of religion: Classic and contemporary (2nd ed.), John Wiley & Sons.